

NYELVTANI ÖSSZEFOGLALÓ ÓRA A VI. OSZTÁLYBAN A TANÉV VÉGÉN

Ez órát a főiskola I. számú gyakorló iskolája VI/a osztályában 1964. május 30-án tartottam. Előzménye a következő volt:

Egy héttel korábban tollba mondtam az alábbi szöveget:
„Szülőházam. A József Attila utca 2. szám alatt egy réges-régi házacska áll. Ha elstálok arrafelé, feljúlnek gyermekkori emlékeim. Az előtt a ház előtt kopogtak apró lépteim, a körül a fa körül játszadoztam. Amott beljebb állt a teknő, amelybe egyszer kis fehér rubámban belepottyantam. Mindenütt ott látom jóságos édesapámat, aki innen indult el a háborúba, és soha többé nem tért vissza kis házukba. Édesanyám szomorú arca ködlik fel az ablakok csillogó üvege mögött.” (Szemere Gyula: Helyesírási segédkönyv az általános iskolák számára. 2. kiadás, 189. lap.)

A tollbamondás módja ez volt:

Az egész szöveg bemutatása után igen lassan elolvastam az első egyszerű mondatot. (Az összetettek tagmondatonként.) A hallott mondatot a tanulók magukban többször megismélték, tudatosították, rögzítették, majd leírták. Ez az eljárás fejleszti az emlékező-képességüket, nagyobb figyelemre ösztönzi őket; ennek távolabbi célja az is, hogy dolgozat-és házi feladat íráskor is két-háromszor mondjanak el minden mondatot, mielőtt leírják. Az első 1—2 mondat megjegyzése — bár ehhez hasonló gyakorlást nem először végeztek — döcögött, ezért a néma megisméltés után a mondatot valakivel hangosan is elmondtam. Később erre nem volt szükség.

A tollbamondott szöveg helyesírási problémáit közös munkával megoldottuk, s ki-ki esetleges hibáját zöld aláhúzással jelölte.

Jelen órám legfontosabb céljaként ezeket jelöltem meg: az osztály s benne az egyesek számot adnak szófaji, alaktani és szerkezetani ismereteikről; bemutatják, hol tartanak a VI. osztály végén a mondatani elemzésben; a kisebb szorgalmúak rádöbbenek, mit jelent a hanyag munkával szemben a rendszeres tanulás, mit jelent a biztos tudás adta sikerélmény, a jó felkészültség öröme; ez órán egységben láthatják a tanulók a szétszórtan tanultakat, s ezáltal rendszerlátásuk fejlődik.

Didaktikai feladataim: tanult ismeretek felidézése, alkalmazása, rendszerezése; az elmélet összekapcsolása a gyakorlattal, az élő nyelvvel; bizonytalan ismeretek korrekciója.

I. ELEMZŐ MUNKA

1. Célkitűzés

A korábban tollbamondott szöveg elolvastatása.

Tanulói munka.

A leg súlyosabb helyesírási hibák vázlatos megvitatása; ez egyben ellenőrzése annak, vajon megszűnt-e a hiba (*réges-régi, feljúlnek, az előtt a ház előtt, beljebb*). E hibák jelentkezésének okai: az összetett szó, a határozószó, a szóképzés témakörében való bizonytalanság. Részben ezek megvilágításáért, de legfőképpen, hogy az egész évben tanult ismeretek összefüggését lássuk, elemezzük most a füzetben levő szöveget különböző szempontokból!

Osztálymunka a tanár irányításával.

Tanári közlés.

2. a) Szófaji elemzés

A határozott névelő, *József Attila* személy tulajdonnév, *utca* egyedi köznév, *2. határozott sorszámnév, szám* egyedi köznév, *alatt* helyhatározói névutó, *egy* határozatlan névelő (ezen vita várható, többen esetleg számnévet sejtnek benne, ezért ezt tisztázni kell), *réges-régi* melléknév, *házacska* egyedi köznév, *áll* ige, *ha* kötőszó, *el-elstálok* ige, *gyermekkori* melléknév, *emlékeim, emlék* elvont köznév (itt kell majd minden bizonynyal rámutatni arra, hogy szófaji elemzéskor a névszó végéről le kell bontanunk a jeleket és ragokat; ezért elemezzük itt a címet jelentő *szülőházam* szót is, nem az elején), *az* mutató névmás (vita lehet: miért névmás, miért nem névelő), *előtt* helyhatározói névutó, *a határozott névelő, ház* egyedi köznév stb.

A továbbiakban meg kell vitatni a következő szavakat elemzésükkor: *lépteim* (mivel a fő nehezen állapítható meg), *egyszer* (hogy ez vajon számnév-e vagy valóságos időhatározószó).

Egy-egy felszólított tanuló 4—5 szót elemez. Társai kérdésére meg kell indokolnia véleményét. Vitás esetekben a tanár vezeti rá őket a helyes megoldásra. Ha az elemző helytelenül mond, jelentkező társa korigálja.

b) Alaki elemzés

Szülőház-a-m, birtokos személyrag, egy birtokos egy birtok, 1. személy; rég-e-s-rég-i, melléknévképzők; ház-acská, főnévi kicsinyítő képző; el-elsétál-o-k, kijelentő mód, jelen idő, egyes szám, 1. személy, alanyi ragozás; felújul-nak, kijelentő mód, jelen idő, II/3., alanyi ragozás; gyermekor-i, főnévből melléknévképzés i képzővel stb.

Kiemelendők a következők: apró — csillogó, az utóbbi melléknévi igenév, az előbbi melléknév, pedig látszólag mindkettő ó képzős alak; játszadoztam, játszik — játszadozik; beljebb; potyog — pottyog; jószágos, továbbképzett szó; jó melléknév — jószág főnév, — jószágos melléknév.

c) Szerkezeti elemzés

Szülőház összetapadt összetétel; réges-régi szóképzés, kötőjeles írás, mert az előtag is kapott toldalékot; el-elsétálok az igekötő szóképzéses, ezt kötőjellel írjuk, a szóképzéses előtag utótagjához mint igekötőhöz közvetlenül kapcsolódik igéje; ezért egybeírtuk; egyébként ez összetapadt összetétel többszörösen összetett szó; az el-el összetett előtag, a sétálok utótag egyszerű szó; az egész összetétel szófajlag ige, mert az összetett szó szófaját az utótag dönti el; arrafelé összetapadt összetétel, egybeírjuk; felújulnak igekötős ige, összetapadt összetétel; stb.

A továbbiakban nehézség nem mutatkozik, mindössze — bár ez első sorban helyesírási kérdés — ezt kell megvitatni: azelőtt és az előtt (a ház előtt), akörül és a körül (a fa körül).

d) Mondattani elemzés

Melyek a szöveg egyszerű mondatai? Hány tagmondatból állanak az egyes összetett mondatok? Jelöld meg a tagmondatok határát!

Elemezzük mondattanilag az egyszerű mondatokat, illetve az egyes tagmondatokat!

Az előtt a ház előtt kopogtak apró lépteim. Mit állítunk? Kopogtak. Állítmány. Mik kopogtak? Lépteim. Alany. Milyen lépteim? Apró lépteim. Jelző. Hol kopogtak? A ház előtt. Határozó. Melyik ház előtt? Az előtt a ház előtt. Jelző.

Vagy pl. ez a mondat:

Édesanyám szomorú arca ködlik fel az ablakok csillogó üvege mögött. Mit állítok? Kődlik fel. Állítmány. Mi ködlik fel? Arca. Alany. Milyen arca? Szomorú arca. Jelző. Kinek a szomorú arca? Édesanyám arca. Jelző (birtokos jelző). Hol ködlik fel? Az üvege mögött. Határozó. Milyen üvege mögött? Csillogó üvege mögött. Jelző. Minek az üvege mögött? Az ablakok üvege mögött. Jelző (birtokos jelző).

Valamennyi elemzett mondat bővített.

II. ÖSSZEGEZŐ MUNKA

1. Bizonyos esetekben a szófaji hovatartozást a mondat értelme dönti el: egyszerű, ezalatt — ez alatt, az — az.

2. Soroljuk fel, milyen szófajtaikkal találkozunk szövegünkben! Rajtuk kívül még milyeneket ismerünk? A szövegben miféle toldalékok szerepeltek? Mirevalók ezek? Hányféle összetett szót ismerünk? Mely összetett szavakat írjuk kötőjellel? Melyek a kötőjeles írású többtagú földrajzi tulajdonnevek? Hogyan írjuk a belőlük i-vel képzett melléknéveket?

3. Az óra folyamán hibás vagy bizonytalan megállapítások végső tisztázása.

4. Írásos feladatul a tanulók otthon a szöveg összes szavának szófaji megállapítását végzik el.

5. Az órán öt tanuló munkáját alaposabban megfigyelem, tüzetesebb szóbeli értékelés után osztályozom, ezt az osztálynaplóba és az ellenőrzőbe bevezetem (Bozóki, Illésy, Gyenes, Révész és Tihanyi).

Az elemzés nagyjából ugyanúgy történik, mint a 2. a)-nál, de egyre nagyobb teret kapjon az osztály véleményének ki-cserélésére.

Itt is az dolgozik, akit a tanár felszólít. Az egész osztály magában követi, s jelentekezéssel korrigálja a hibás megállapításokat.

Itt tanári kérdésekre felszólított tanulók felelnek. Önként jelentkező tanulók elemzenek. A mondat-elemzést a VI. o. végén még egyszerűsítve végezzük. Aki azonban felismeri az egyes határozó- és jelzőfajtaikat, megnevezheti őket. Felváltva mondhatunk tulajdonság- vagy minőségjelzőt, mennyiség- vagy számjelzőt. Legnehezebben a birtokos jelzőt ismerik fel.

Tanári megállapítások.

Osztálymunka.

Tanári ténynyújtás alapján. Táblára — füzetbe kerül.

Somfai László
szakvezető tanár